

Opponensi vélemény

Gintli Tibor: *Anekdotikus elbeszélés mód és modernség kapcsolata a 20. század első felének magyar irodalmában*
című akadémiai doktori értekezéséről

Gintli Tibor komoly előtanulmányokra alapozott munkája messzemenően igazolta feladatvállalását. Az anekdotikus narráció változatainak kellően nyitott poétikai rendszerezése képes további fogalmak, elemzési szempontok felvételére, s nem korlátozza a példatár bővítését. Az általános elvi kérdések tárgyalását egyes művek értelmezése követi az értekezésben. Gintli Tibor kérdésfeltevései időszerűek, következtetései pedig a legtöbb tekintetben meggyőzőek. Az elvégzett filológiai munka mennyisége és minősége alapján az opponens teljes szakmai meggyőződéssel állíthatja, hogy Gintli Tibor disszertációja eleget tesz az akadémiai doktori értekezésekkel szemben támasztható követelményeknek. A végső értékelés előrebocsátása után rátérhetek bírálatom részletes kifejtésére.

A kitűzött kutatási feladat

A mű címében anekdotikus *elbeszélés mód* szerepel, másutt a főszövegben ingadozik a szóhasználat, előfordul még – többek között – az anekdotikus *narráció*, az anekdotikus *modor* és az anekdotikus *beszédmód* is. Gintli Tibor egyértelműen *elbeszélés mód*nak tekinti az *anekdotikus narrációt*, ezért több nézőpontból igyekszik igazolni a poétikai alakzat önállóságát. A modernizált anekdotizmus jellemzése során elemző figyelemben részesíti hang és látószög kapcsolatát, valamint a cselekményalakítás, a jellemformálás, a hangoltság és a közvetített mentális tartalmak összefüggéseit egyaránt. Ez a rugalmas megközelítés kétségtelenül azzal az előnnyel jár, hogy sokoldalú képet nyújt a vizsgált tárgyról.

Gintli Tibor kiinduló tétele szerint: „Az anekdotikus narráció önálló elbeszélés mód.” (Tézisek, 15) A prózapoétika szakirodalma meglehetősen egységes az *elbeszélés mód* összetevőit illetően. Ide tartozik az elbeszélői távolság és a távlat, tehát az a distancia, amely tárgyatól elválasztja az elbeszélőt, illetve a modalitás, a beszélő viszonya a mondottak tartalmához, továbbá a nézőpontok elrendezésének módozata, a narrátornak az elbeszéltekkel szemben elfoglalt pozíciója, ennek diegetikus illetve mimetikus változata, a beszédmód, mely lehet narrativizált, imitált és fokalizált, a narratív perspektíva, az elbeszélői helyzet, vagyis hang és nézőpont kapcsolata, az alteráció, a fókuszváltás mikéntje, a narrátor típusa, státusza és funkciója, a narratív megközelítés, tehát a narráció ideje, mely lehet a cselekményhez képest elő-, utó- és egyidejű, illetve közbevetett, a narrációs szintek, a narráció címzettjei, a történetbefogadók, s nem utolsósorban a szövegben megalkotott olvasói szerepek. A fentiekben felvázolt egységes szempontrendszer módszeres alkalmazásával megalkotható az elbeszélés mód fogalma, de ez pusztán az egyik megközelítési lehetőség, amely a típusba sorolás alapelveinek tisztázásával veszi kezdetét.

Az értekező az anekdotikus elbeszélés mód fogalmát anekdota-meghatározásokat mérlegelve bontakoztatja ki. Elfogadja Hajdú Péter definícióját, mely szerint az anekdota „beszélgetésben elhangzó rövid, csattanóval végződő történet”, de kétségbe vonja, hogy ebből következően regényben az anekdota „csupán beékel, rövid elbeszélésként lehet jelen.” (18) A fenti megkülönböztetéshez azt lehetne hozzáfűzni, hogy az anekdota nemcsak a beszélgetés

közegében fordulhat elő, a terjedelme is változó lehet, a szerkezeti felépítése pedig korántsem egynemű. A prédikációkba szőtt újkori anekdota példaértékének hivatása a tanítás, de a reneszánsz korában virágzik a pusztán élvezetet nyújtó, mulattató változat is, amely a „lélek felüdítésére szolgál.” Egyiknek sem feltétlenül sajátja a rövid terjedelem, s a poénra kihegyezett felépítés. Történeti távlatba helyezve az is látható, hogy az anekdoták időben előre haladva egyre terjedősebbek, kényelmesen részletezőek lesznek, majd a 19. században hirtelen lerövidülnek a modern újságszerkesztés helyigényének megfelelően.

Nem mindegy mihez viszonyít a modern irodalom kutatója: általában az anekdotához, amelynek antik fogalma és újkori műfajváltozata között nem tételezhető folytonosság, vagy 19. századi epikáknak az egyik jellegadó narratív formájához. (Vö. Hans Armin Gärtner: *“Apothegma”*, in. *Der neue Pauly*, Bd. 1, Stuttgart, 1996. 893.; Uő.: *„Anekdote”*, im. 697.) Gintli elfogadható álláspontja szerint „az anekdotikus elbeszélés mód határai korántsem esnek egybe az anekdota műfajával.” (26) A dolgozatíró elvi alapállásának megfogalmazása irányadónak számíthat a terminológia tekintetében: e szerint a kutatás tárgya az *anekdotikus elbeszélés mód*, amely önálló műfaji tulajdonságokkal rendelkezik, „mivel ... felmutatja az élő műfaj alapvető jellegzetességeit, a folytonosságot és a változást, s hagyományhoz fűződő kapcsolatát az azonosság és az elkülönültség összjátéka jellemzi.” (6) A doktori értekezés „a 20. század első felének magyar irodalmában vizsgálja az anekdotikus narratív eljárások funkcióváltásait.” (9) A disszerens tehát poétikatörténeti összefüggések feltárását ígéri a 19. illetve 20. századi anekdotikusság alakváltozatai között. Ilyen felismerésnek tekinthető, hogy az anekdotikus elbeszélés mód a 20. század első felének irodalmi közegében nem feltétlenül kötődik egy bizonyos hangoltsághoz, egyedi változataiban más és más értékrend és elbeszélői magatartás nyilatkozhat meg: „a derű más szemléletmódokkal, illetve hangnemekkel vegyülve olyan rétegzett minőségeket alkot, mint a melankolikus életöröm (Krúdy), az akasztófahumor (Cholnoky) vagy a létezés irracionális voltára reflektáló játékos ironia. (Kosztolányi).” (251)

Az anekdotikus narráció értelmezésének másik lényeges eleme, hogy Gintli nem tételez szükségzerű genetikus összefüggést az anekdota és az epizodikus szerkesztés mód között. Határozottan elkülöníti az epizodikusság egyéb forrásainak hatását a 19. századi anekdotikus elbeszélői hagyomány indításától, amikor leszögezi: „Krúdy esetében például nem csupán a 19. századi anekdotikus elbeszélés mód öröksége, hanem a pikareszk regény, *Az ezeregy éjszaka meséi*, Dickens és Turgenyev prózája is ösztönzést adott a szorosán összefüggő elemekből építkező szövegstruktúrától való eltávolodásra.” (20) A genetikus szempont felvétele értelmezői kihívást jelent, mivel korántsem egyszerű 19. századi hagyományunkat elkülöníteni a világirodalmi hatásoktól. A kitérőkből felépülő elbeszélés mód lehet anekdotikus, de nem önmagában, hanem más jellegzetes poétikai vonásokkal kiegészülve.

Általában az osztályozás alapjául szolgáló legfontosabb elv, hogy több megkülönböztető jegy együttes jelenléte szükséges valamely elbeszélés mód azonosításához. Gintli Tibor ennél összetettebb módszertant követ. Alapvetően a típus-egyed megkülönböztetés jegyében olvas, ehhez pedig az anekdotikus narráció esetében sokszínű mintára van szükség, amelyhez hasonlítani lehet. Gintli Tibor nagyon sok kiegészítő megjegyzéssel, fenntartással határozza meg értekezésének az alapfogalmát, s a fő sajátosságait is megszorításokkal jellemzi. Mindezen túl az értekező szerint az anekdotikus beszéd mód lehet pusztán az egyik szólama a narrátori és szereplői megnyilatkozásoknak.

Ahogy én látom, az *anekdotikus elbeszélésmód önállósága részlegesnek* mondható, mivel az alakzatot megkülönböztető poétikai tulajdonságok mennyisége és összetétele változó a disszertációban tárgyalt művek esetében, amelyeknek a narrációját egészében véve nem az anekdotikus beszédmód határozza meg, talán az egy *Boldogult úrfikoromban* kivételével. Az anekdota, s a belőle eredeztethető beszédmód a szöveg alkotórészeként, a narráció egyik összetevőjeként, jobbra modális (komikus, ironikus) műfaji hatáselemként van jelen az elemzésre kiválasztott szövegekben. Az értekezés rugalmas fogalmi kerete teszi lehetővé, hogy *anekdotikus vonások különböző konfigurációi* szolgáljanak közös nevezőként olyan merőben különböző poétikai szemléletet megnyilvánító művek esetében, mint a dolgozatban önállóan tárgyalt *Esti Kornél* és a *Nem élhetek muzsikaszó nélkül*, vagy a *Kakuk Marci* és a *Féltékenyek*, a *Boldogult úrfikoromban* illetve a *San Gennaro vére*. A disszertációban nem parttalan az anekdotikus elbeszélésmód fogalmának használata, sőt bizonyos tekintetben az eddigiéknél szűkebb értelmű, amennyiben Gintli Tibor az epizodikus szerkesztés *eredetét* tekinti vízvázalstónak: „Abban az esetben, amikor az epizodikus szerkezet nem az anekdotizmusból eredeztethető, megalapozatlan anekdotikus struktúráról beszélni. Ez a szóhasználat kiüresíti az anekdotizmus fogalmát.” (20)

Gintli Tibor szerint az anekdotikus elbeszélésmód nyolc – a befogadás történetben egyébként egytől-egyik megkülönböztetett – tulajdonsággal jellemezhető. Nem szükséges az anekdotához társított valamennyi tulajdonság megléte az adott elbeszélésmód anekdotikusnak minősítéséhez, elegendő csupán néhány megjelenése, de az értekező kiemelten fontos követelménynek tekinti „az orális jelleg valamilyen mértékű imitációját, a komikus hangnem és az elbeszélőkedv érvényesülését.” (21) A dolgozatíró az „élőbeszéd imitációját az anekdota és az anekdotikusság közös jellemzőjének” tekinti, ezért helyezi az elsődleges jegyek rangsorának élére. Az élőbeszéd elsődleges szerepének ilyen mértékű hangsúlyozása a 20. század első felének modern epikájával összefüggésben felveti a szóbeliség-írásbeliség paradigma szövevényes történetének a tárgyhoz tartozó, lényegesebb kérdéseit, amelyeket ezúttal csak jelezhetek.

Az élőszó imitálása *beszédszerűség és textualitás* összefüggésére irányíthatja a figyelmet. Hogyan beszél az írás? A beszédet *eseményként* átélő hallgató és a modern irodalmi szöveget olvasó között vont párhuzam nem magától értetődő, hiszen míg az egyik az elhangzó szóra hagyatkozva értelmezi a személyes közleményt, addig a másik a szavak kölcsönviszonyait érzékelve keres jelentést a látható szövegben, amely személytelen, amennyiben nélkülözi a beszélő közvetlen jelenlétét. Az orális megfogalmazásnak vannak stiláris tulajdonságai, ritmusa és formulái, vagyis bizonyos ismétlődő alakzatai, s mindezen felül egyfajta gondolkodásmódot is képvisel. Az írott, rögzített szó a meghatározható igazságok eszményét sugallja, szemben a szóbeli nyelvhasználat bizonytalanságaival és cseppfolyósságával. Az elevennek tekintett szóbeliséghez képest a rögzített szöveg textúrájának mozgalmassága sem feledhető.

Több kérdés is felmerül a szóbeliséggel kapcsolatban, ha az anekdotikus *eredet* számít mérvadónak a dolgozatban. Az oralitás az anekdotikusságnál régebbi eredetű, s jóval szélesebb hatókörű jelenség, amelynek roppant kiterjedt és rétegzett a szakirodalma. Példaként említhető Ong: *Oral Residue in Tudor Prose Style* című alapvető tanulmánya (1965), amelyben azt hangsúlyozza, hogy a szóbeli előadásra jellemző rapszodikus – töredékes, epizodikus – stílus

még a könyvnyomtatás első időszakában is jellemző. Az idővel általánossá váló hangtalan olvasás nem igényli többé a hangzó megelevenítés közreműködését.

A szóbeliség imitálásának lehetséges indítékait kutatva fel kell figyelni arra, hogy a modern regény különböző poétikai változatai közösnek mutatkoznak abban, hogy feloldják a *rögzített nézőpontot*, az *előre haladó időrendet*, az *egységes térbeli perspektívát*, az elbeszélés tárgyának *meghatározott szempontú szemléletét*. A felsorolt tulajdonságok egytől-egyig a szóbeli kultúrát felváltó *írásbeliség* kialakulására mennek vissza, s meghatározzák az észlelés és a gondolkodás legfontosabb keretfeltételeit. A modern szóbeliség a 20. század első felében az írásbeliséggel kialakult paradigma egyeduralma ellen fejt ki a hatását. A beszédszerűségben mintha eleve ott munkálna valamiféle nyelvi erő, amely az ismeretlent ismerőssé, az idegent sajátjává teszi, jóllehet soha sem teljesen. A *hangzás* jelentős szerepet tölt be a szóbeli előadásban. Az *anekdotikus elbeszélésmód* az orális jellegzetességeit hordozza, ezért a *hangzás* vélhetően esztétikai hatásának az egyik megkülönböztető tulajdonsága. Krúdy vagy Márai esetében a hangzás („gordonkázó hang”), a hangzósság („máraiság”) mindig is foglalkoztatta az értelmezőket.

Számos kérdés érdemel további figyelmet. A szóbeliség színlelésének a poétikai következményei hogyan válnak érzékelhetővé az anekdotikus elbeszélésmódban? A nyelvhasználatból milyen következtetés nyerhető az anekdotikus szemlélet modern jegyeire vonatkozóan? A szóbeli jelleg nem tekinthető pusztán a kifejezés egyik eszközének, hanem médiumként befolyásolja a közvetített jelentéseket. Miért igényelhet az anekdotikus elbeszélésmód felforgató esztétikai teljesítőképességet a modernség korában?

Az anekdotikus elbeszélésmód szórakoztató hatásának az élvezetes befogadása nem tévesztendő össze valamiféle könnyed időtöltéssel, mivel reflektált, retorikailag tudatos, irodalmi olvasást igényel, akárcsak az anekdotikus öntükrözés észlelő megértése. Nem közömbös, hogy az öntükrözés a jelentés mely szintjeire terjed ki, milyen poétikai eljárások működés módjára irányul. Az elbeszélői kiszólás nem hoz létre több rétegű önreprezentációt, ahogy az elbeszélés témájára, vagy az előadásmódra irányuló közvetlen reflexió sem tartozik az öntükrözés körébe a 20. század első felében. (A metafikció történeti alakzatairól lásd Jerome Klinkowitz: *Literary Disruptions: The Making of a Post-contemporary American Fiction*. Urbana, Ill., 1975.; Patricia Waugh: *Metafiction: The Theory and Practice of Self-Conscious Fiction (New Accents)* Routledge, 1984.) Történeti poétikai távlatot érvényesítve elmondható, hogy a szöveg önmagához fűződő kapcsolata jobbára közvetett formában, poétikai, retorikai eljárások, olvasói műveletek színrevitele révén bontakozik ki a korszak modern irodalmában. A nyelvi megalkotottság jelzése és a szöveg öntükröző működése között a különbség nem pusztán fokozati, hanem lényegi. Esti Kornél felolvassa, élőszóban előadja készülő írásait alkalmi közönségének. A kész műben fontos szerepet tölt be a megalkotott olvasó, s az olvasás műveleteinek szöveg általi színrevitele. Mennyire aknázza ki a megjelenített olvasás narratív lehetőségét a modernizált anekdota? Ha szemügyre vesszük a jelentősebb öntükröző szövegeket a korszak magyar irodalmában, mint amilyen az *Esti Kornél* vagy az *Édes Anna*, azt láthatjuk, hogy nem az anekdotizmus ad teret bennük az öntükrözés eljárásainak.

Az anekdota orális jellegét és öntükröző tulajdonságát egyidejűleg hangsúlyozó Gintli érzékeli írás és beszéd mediális feszültségét. Az önmagára visszahajló élőszó átvitele a szövegbe nem magától értetődő művelet. Az élőnyelv oldottsága modern öntükröző művek esetében azért nem juthat teljes érvényre, mivel e beszédmóddal egyidejűleg olyan

szöveghatások működnek, amelyek elbizonytalanítják a közvetlenséget. Ilyen tényezőnek tekinthető az idézetszerűség, a szöveg közöttiség, a keletkező nyelv kiszámíthatatlansága, az ismerős idegenségének esztétikai tapasztalata, s a kifejezőmódra irányuló figyelem folyamatos fenntartása.

Az anekdotikus narráció *tág gyűjtőfogalom* a dolgozatban: az átalakult 19. századi hagyomány szemléleti-poétikai tulajdonságainak, jellemző témáinak, érzületének és modorának többféle ismertetőjegye tartozik jelentéskörébe. A modernizált anekdotikusság megkülönböztető vonásai között tartható számon – többek között – a cselekménytelenség, az epizodikusság, a jelenetezés színpadiassága, a szapora hangnembváltás, a beszéd cselekvések dramatizálása, a redukált alakteremtés, az elbeszélői közvetlenség, az élőszó imitálása, az elbeszélői szerep kiemelése és ábrázolása, az olvasó bevonása a narratív műveletbe, a mű fikcionalitásának hangsúlyozása, az elbeszélés folyamat tematizálása, az öntükrözés, az elbeszélői ironia, a viszonylagosság és az esetlegesség tapasztalata, továbbá a kívülálló társadalmi pozíció hangsúlyozása, melyet a csavargó, a kalandor és a bohém egyaránt megjeleníthet.

Gintli műfaj történeti szempontból nem tételez megszakítatlan folytonosságot a 19. századi és a modern anekdotikus narráció között, de éles váltást sem, inkább átformálódásról beszél. Meggyőzően érvel amellett, hogy a *Boldogult úfikoromban* „az anekdotikus kedélyességet a végesség tudatán felülemelkedő, rezignált életörömként értelmezi át.” (127) Ezt a hatást, fűzhetnénk hozzá, nem utolsó sorban éppen az által éri el, hogy ironiával tekint e beszédmódnak arra a századfordulón kétségtelenül létező változatára, melynek a szemlélete „felszínes és szinte bornírtan egyszerű.” (127) A szólás lehetőségét megragadó szereplők nyelvjátéka eltörli a jelentéktelen és a jelentős dolgok közötti különbséget, mivel a beszéd egyetlen értelme a jelenlét önfeledt pillanatának átélése, ezért szinte mindegy miről szól a történet, mélyenszántó vagy felszínes életbölcesség példázata-e, hiszen amíg tart az előadás, külön világot biztosít a mulandóság tapasztalatával szemben.

Elbeszélés poétika és recepciótörténet

Teljes mértékben indokolt a kutatást megalapozó fogalmak jelentésének a tisztázása, a kevésbé tudatos nyelvhasználatokban meggyökeresedett kifejezések elkülönítése az irodalomtudomány szakszókincsétől, az értelmezői hagyományok elágazásainak a figyelemmel tartása, egyszóval a recepciótörténeti elemzés, amelyre Gintli Tibor munkája részlegesen vállalkozik. Kétségtelenül szükséges reflektálni arra a fogalmi hálóra és összefüggésrendszerre, amelybe az anekdotikus elbeszélésmód illeszkedik.

A recepciótörténet kutatója kiteszi magát az egymástól eltérő értelmezői nyelvek közötti közlekedés kihívásának, mert kérdés, mennyire képes befogadni a különböző olvasásmódok hatásait, nyitottnak mutatkozik-e más értésmódok iránt. Pusztán elutasít, vagy elfogad, választva az értelmezések között, vagy átsajátítva beépíti a hagyomány ösztönzéseit saját értelmezésébe. Az anekdota fogadtatástörténetét tanulmányozva érthetően nagy a kísértés e beszédmódhoz társított patriarchális hangnem és kibékítő szemlélet kétértékű megítélésére. Lehet mai távlatból tarthatatlan előítéletnek minősíteni azt a nézetet, miszerint az anekdota „az »univerzális konszenzus« beszédmódja”. (3) Az ilyen továbbélő magyarázatok azonban

legalább azt tudatosítják, hogy a recepciótörténet hordozta tanulságok megkerülhetetlenek. Pusztán a tárgyi hűség kedvéért jegyezném meg, hogy a disszertáció felütésében nekem tulajdonított leértékelő anekdota-felfogás valójában nem tekinthető a sajátomnak, mivel eredeti szövegkörnyezetében, a recepciótörténet jellemző nézeteinek bemutatása során fogalmazódott meg a *posztmodern álláspont* összegzéseként, Lyotard *leíró* fogalmára hagyatkozva: „Az anekdota a modernitás klasszikus eszméjétől eltávolodó jelenkor meghatározó szemléletformájában az „univerzális konszenzus” beszédmódja, egy homogénnek tételezett közösség egyetértésének a nyelve, ezért a mérték szerepét tölti be a világgal szemben kialakított magatartás, a minden ellentmondást elfedő, illetve feloldó derű és megbékélő kiábrándultság tekintetében is.” (D.I.: *Anekdotikus novellahagyomány és epikai korszerűség (A századforduló öröksége)* In: *Szintézis nélküli évek Nyelv, elbeszélés és világkép a harmincas évek epikájában.* szerk. Kabdebó Lóránt, Kulcsár Szabó Ernő, Pécs, Janus Pannonius Egyetemi Kiadó, 1993. 275) Ha már így szóba került, nem kerülhetem meg, hogy állást foglaljak anekdotikus narráció és posztmodern kapcsolatának a kérdésében. A *beszédszerű nyelvhasználat* posztmodern változata érvényteleníti az irodalmi és a rajta kívüli egyéb kifejezésmódok között az alá-fölérendeltségi viszonyokat, a nyelvi szerepek egyenrangúságát sugalmazva, mely többnyire abból a felismerésből fakad, hogy a szavak megelőzik a dolgokat, tehát a nyelv nem pusztán megnevezi, de teremti is a világot. A nyelvi létezés mód poétikai következményeinek tudatosításából következően a posztmodern újrahasznosítja az anekdotát is, de ezzel korántsem a mértékadó szabályoknak megfelelő magas irodalom tekintélyének lerombolása a legfőbb becsvágya, mivel a természetes és a mesterkéltnél, az esetleges és a kiszámított nyelvhasználat egyszerű szembeállítás helyett a határátlépést szorgalmazza, felismerve a küszöbhelyzet befogadásra gyakorolt termékeny hatását.

A perújrafelvétel jogosultságát egy *irodalomtörténeti előítélet* továbbélésének bemutatása és megkérdőjelezése hivatott igazolni a dolgozatban. A polemikus célzat a véleménykülönbségek demonstrálása felé hajlik. Némileg talán enyhíteni lehetne a kutatástörténet szigorú megítélésén: „a modernség időszakával összefüggésben – írja Gintli – az anekdotizmusról szinte csak negatív kontextusban esik szó.” (7) A kép ennél kedvezőbb. Általában elmondható, hogy még az anekdotikusságot szigorúan elmarasztaló prózatörténeti értékelések sem kizárólagosak, ugyanis méltányolják azokat a poétikai lehetőségeket, amelyek révén ez a sokat kárhóztatott elbeszélői hagyomány kapcsolódni képes a magyar prózatörténet korszerűnek számító fejleményeihez. Király István módosította a korábbi felfogást, mely az anekdotát csak korlátnak tekintette, s a realista valóságábrázolás elvi lehetőségét fedezte fel az anekdotikus elbeszélésmódban. Mikszáth számára az anekdota mint »a népi látásmód, a tipikus tartalom tömör, sűrítő megragadása« volt fontos – írta 1952-ben. Móricz első monográfiája, Czine Mihály szerint az író „Az anekdota segítségével közelebb lépett a magyar valóság átfogó, paraszti demokrata szempontú, kritikai realista ábrázolásához. Nála az anekdotikus próza széles sodrású epikába torkolt.” Fülöp László *Boldogult úrfikoromban* olvasata több mint három évtizeddel ezelőtt az anekdota és a modernség összekapcsolására helyezte a hangsúlyt. E nézőpontváltás jelentőségét az sem hatálytalaníthatja, hogy az elgondolás megfogalmazásában a realizmus esztétikai ideológiájának nyomaira bukkanhat a kései visszatekintő.

Az anekdotával kapcsolatos leértékelő vélemények egytől-egyig fellelhetők a befogadás történetben, s mint előítéletek nem feltétlenül tévesek, vagy megalapozatlanok. Egyetlen nemzetközi példára emlékeztetnék ezúttal. „Arisztotelész élt, gondolkodott és meghalt, és ami

ezen kívül marad, tiszta anekdota.” – idézi Heideggert Derrida a róla készített „tiszta anekdotikus”-nak nevezett portré filmben, amelyben a hétköznapi tevékenységeit végző magánembert látjuk, ahogy mézes-vajas pirítóst készít, vagy kiválasztja előadáshoz a ruháját. Derrida az anekdotikussághoz a *maradék* fogalmát társítja, ingadozva az elmondásra nem érdemes és a kimondatlan, az ismétlődő és a megismételhetetlen jelentései között, mozgásba hozva a „titok nélküli titok” aporetikus szerkezetű elgondolását.

A dolgozat elméleti bevezetője élesen bírálja az anekdota előítéletes megközelítését, amely az anekdotikus beszédmódhoz kényelmes, végső soron felszínes észjárást társít, indokolatlanul. A Móricz-fejezet szerint ellenben valóban létezett olyan felfogás a századfordulón, amely azért magasztalta fel az anekdotát, mert kedélyességét és kibékítő szemléletét a magyar jellemmel és észjárással kapcsolta össze lelkesülten. Alighanem éppen az teszi lehetővé az anekdotikus elbeszélés mód ironikus kifordítását a 20. század első felében, hogy bizonyos válfaja a századfordulón valóban a „problémátlan világszemlélet, az univerzális konszenzus narratív formája” volt. A Göre Gábor-szerű ösztövért történetek szöveghagyománya nélkül Kosztolányi nem tudta volna az anekdotát a „játékos szubverzió beszédmódjaként” újértelmezni.

Gintli Tibor mértéktartóan értékeli az anekdotikus elbeszélés mód prózatörténeti szerepét. Nem téveszti el az arányt, amikor összefoglalásában arra a következtetésre jut, hogy „A 20. század első felének magyar prózájában az anekdotikus beszédmódnak nem csupán a 19. századi hagyományt lényegében változatlanul hagyó, egyre korszerűtlenebbé váló formáival találkozhatunk, hanem olyan változataival is, amelyek a bennük érvényre jutó szemléletmód és narratív poétika alapján egyaránt joggal sorolhatók a hazai modernség jelentős teljesítményei közé.” (251) Az anekdotát újrahasznosító Móricz regényekben is többféle példa akad e beszédmód 19. századi hagyományának átörökítésére. A *Nem élhetek muzikaszó nélkül* narrációja az értekező szerint a *vitalitás* megjelenítésével szolgál újdonsággal a 19. századból öröklött formához képest. Gintli meggyőzően érvel amellett, hogy a *Kivilágos kivirradtig* narrátora „annak minden érzékelt fogyatékosága ellenére érzelmileg kötődik ahhoz a világhoz, amelyet az elbeszélés megjelenít.” (60) A narrátor nem utasítja el, de nem is azonosul fenntartás nélkül az anekdotát megtestesítő regényalak szólamával: „Magyar embert nem érhet csapás, csak egy: ha kedélyét elveszti ... Mert minden egyéb csak akcidencia az életben: az a fundamentum, a kedély.” (64) Magától értetődő, hogy a modern irodalom derűje nem reflektálatlan önfeledtség, ezért – a fenti példától eltérően – a 20. századi művek jobbára ironikus színben tüntetik fel a 19. századi anekdotikus kedélyességet, amelyre a familiaritás mellett az elégedettség, a magabiztosság és az önérzetesség volt jellemző. Látnivaló, hogy a dolgozatíró tudatosan kitágítja a poétika határait, máskülönben a vitalitás nehezen volna értelmezhető kategória az elbeszélés mód narratív összetevői felől.

Gintli elhatárolja az anekdotikus elbeszélés módot a *szkáz* mindkét változatától. Az alakteremtő típust elkülöníti a másodlagos népi elbeszélő felléptetésének követelménye, az ornamentálist a személytelen elbeszélői szólama és a maszköltés. Ezzel szemben az anekdotikus elbeszélés módra a személyesség és a familiaritás a jellemző, s nem elengedhetetlen ismertetőjegye a kéthangúság. Az ornamentális *szkáz* „kísérletező hajlama korántsem jellemző” az anekdotikus elbeszélés módra. Talán annyit lehet hozzátenni ehhez, hogy mindkét stilizáció, a beszélt nyelvre irányuló *szkáz*, illetve a választékos, széphangzású „költői” próza, bár ellentétes irányban, különböznek a referencia-vezérelt elbeszéléstől és közös bennük a *narratív szöveg fokozott észlelhetősége*. E két tulajdonság talán érintkezési pontot is jelent a

szkáz és az anekdotikus elbeszélésmód között. (Vö. Wolf Schmid: *Elemente der Narratologie. Ornamentale Prosa und Skaz*. 146., továbbá: *Le skaz et les structures génériques de l'énoncé* (Leskov, Venedikt Erofeev). Catherine Géry (éd.). *Autour du skaz*. Nicolas Leskov et ses héritiers. Bibliothèque russe CXVII. Institut d'études slaves. Paris 2008, különösen 119-132.; *Skaz and Coherence of the Text* (D. Mihailović). AAASS 34th National Convention. Pittsburgh. 2002. 21.-24.11.)

Az értekezés címének a hangsúlyát némileg módosítva a bevezető, poétikai jellegzetességeket körvonalázó fejezetben a szerző visszafogott álláspontra helyezkedik az anekdotikusság modernséghez fűződő viszonyát illetően: „Bár jelen értekezés éppen annak bemutatására vállalkozik, hogy az anekdotikus hagyomány idejétmúlt, avítt voltára vonatkozó kijelentések egyoldalúak és leegyszerűsítőek, az újításra vállalkozó művek nem a radikális poétikai kísérletezés, hanem a hagyományörzés és átértelmezés kettős elvének jegyében alakították át a 19. századból örökölt narratív tradíciót.” (46) Magától értetődő kérdésként merülhet fel, milyen szerepet tölt be az anekdotikusság a modern magyar elbeszélő irodalom olyan emblematisz műveiben, mint Kaffka: *Színek és évek*, Móricz: *Az Isten háta mögött*, Babits: *Gólyakalifa*, Kosztolányi: *Édes Anna*, *Pacsirta*, *Aranysárkány*, Kuncz Aladár: *Fekete kolostor*, Karinthy: *Utazás a koponyám körül*, Németh László: *Gyász*, Szentkuthy Miklós: *Prae*, Szerb Antal: *Utas és holdvilág*, Füst Milán: *A feleségem története* című regénye? Vajon megérthetjük-e a modern magyar próza kánonját alkotó művek poétikai sajátosságait az anekdotikusság figyelembe vétele nélkül? Az anekdotikusság szempontja, tehát jelenlétének módja és funkciója miképpen alkalmazható a modernség teljesebb körű felmérésében a 20. század első felére vonatkozóan? Gintli Tibor ennek a feladatnak a részleges elvégzését tűzte ki célként, s vállalását teljesítette, ezért a fenti szempontot pusztán megfontolásra ajánlottam az anekdotikus elbeszélésmód és a modernség kapcsolatának további vizsgálatához. A 20. század első felének magyar irodalmában modern jegyeket hordozó anekdotikusság a disszertáció tárgya. A kutatás a modernséggel érintkező anekdotikus jellemzés, cselekményszöveg és előadásmód bemutatását helyezi előtérbe, kitekintve az anekdotikussághoz kapcsolódó szemléletmódokra.

Csakis dicsérhető az a mértéktartás, amellyel Gintli Tibor az anekdotikusság továbbélő hagyományát értékeli: „Az anekdotikus narrációnak az a típusa, amely az adott szerző kezén alkalmatlannak bizonyult az átalakulásra, s a formálódó, élő hagyományra jellemző újraértelmezéssel szemben a változatlan megőrzés jellemezi, joggal tekinthető túlhaladott, anakronisztikus jelenségnek. Lehetséges, hogy az anekdotikus hagyomány folytatóinak többsége inkább ehhez a típushoz közelít, de még ez sem szolgáltathat elégséges indokot arra, hogy az irodalomtörténet-írás megfeleljen az anekdotikus elbeszélésmód átértelmezőinek poétikai teljesítményéről.” (6) Üdvözölni lehet az értekezés történeti poétikai távlatot érvényesítő megközelítésmódját, amely nem alkalmaz leegyszerűsítő fejlődéstörténeti képletet. Kiegyensúlyozott irodalomtörténeti szemléletének köszönhetően a disszertáció nem túlozza el az anekdotikus narráció modernségben betöltött hatékony szerepét, de nem is kisebbiti prózatörténeti jelentőségét, alakváltoztató képességét: „az újításra vállalkozó művek – írja Gintli – nem a radikális poétikai kísérletezés, hanem a hagyományörzés és átértelmezés kettős elvének jegyében alakították át a 19. századból örökölt narratív tradíciót.” (46)

Különösen alaposak a narrátori és szereplői hangok és nézőpontok kapcsolatának a rendszeres vizsgálata a dolgozatban. Gintli Tibor meggyőzően érvel amellett, hogy szövegek keveredése és szétválása, távolságtartás és odatartozás kettőssége határozza meg a *Kivilágos kivirradtig* narrátorának magatartását. Móricz regénye mind előadásmódjában mind pedig elbeszélő történetének a szintjén is megjeleníti az anekdotát, illetve az adomát. A disszerens megközelítésében az anekdotikus elbeszélő új szerepet kaphat mind a mondás mikéntje, mind pedig a mondottak szintjén. Nemcsak a poétikai megformáltság egyedisége, de az általa közvetített szemlélet, világkép modern jellege is közrejátszhat e beszédmód korszerűsítésében.

Egyet lehet érteni az értekezőnek a *Kakuk Marci* kapcsán tett megállapításával, mely szerint „Az élőbeszéd töredékessége, grammatikai pongyolaságai és mondatainak szerkezeti lazasága nem tartozott azok közé az eljárások közé, amelyeket az anekdotikus elbeszélői módor az élőbeszéd illúziójának megteremtése érdekében alkalmazott.” (89) Ahogy én látom, a törvényszegő viselkedés és a felforgató hatású nyelvhasználat aligha szolgálhat a regényben a társadalmi képmutatás leleplezésére, ugyanis az utóbbi bonyodalmas összefüggés egyszerűen nem jelenik meg a hős látóterében, amely a pillanatnyi egzisztenciális érdek érvényesítéséig terjed. A „piaci polgár” erkölcsi érzékenysége az elemi emberi szükségletek kielégítésével kapcsolatos kérdésekre korlátozódik, ezért elbeszélőként sem képes felülemelkedni saját világán. A „mit volt mit hallani tőlem neki” szerű fordulatok a zilált, sietve előrehaladó előadásmód velejárói.

Az *Egy ceruza története* értelmezését azzal lehetne kiegészíteni, hogy két szálon is kötődik az ókori anekdota emlékezetéhez. A regény szövegét olyan – javarészt Kabarcsik főhadnagy noteszében fennmaradt – feljegyzések alkotják, amelyet szerzőjük nem a nyilvánosságnak szánt, s ez megfelel a 'kiadatlan' jelentésű *anekdoton* ókori fogalmának. Másfelől nemcsak a technikai értelemben használt kifejezést idézi fel, de a történelemre vonatkozó anekdotát is, amely Cicero és Prokopiosz szóhasználatában a történetírás sajátos fajtájaként határozható meg, amennyiben intim, életrajzi vonatkozásokat állít előtérbe, betekintést engedve a kulisszák mögé. A személyes titkokat őrző szöveg különféle műfajokban valósulhat meg az antik irodalomban, ezért nem azonos a 17. századi francia memoáriradalomban feltűnő, majd ennek nyomán a 18. században megjelenő német anekdotával, de akár ahhoz hasonló formát is ölthet. Az *Egy ceruza története* is több műfajból *részesül* (Derrida), ennek megfelelően az elbeszélőmódja sem egynemű, de az egyik jelentős változatot valóban az anekdotikus narráció képviseli. Emellett elmondható, hogy a ceruza elbeszélői kommentárjait iróniával ellenpontozott mélylélektani szemlélet hatja át, egyfajta középpontot kínálva a széttartó irányokban kibontakozó perszonális elbeszélések sokaságának elrendezéséhez: „Feldmann doktor újra zsebre vette vaskos levéltárcáját. Csak Engem, a tintaceruzát forgatott egy darabig céltalanul ujja között. Majd az asztal üveglapjára ezt a szót írta Velem: „Dögöljete meg!” Közben Feldmann doktor a zászlósra nézett át, tehát ezt a két szót a pszichoanalízis szerint elszólásnak lehetett tartani tőle. Elszólás ez mégsem volt azért, mert hiszen nem rejtett, tudat alatti kíváncsiságot fejezett ki ez a „dögöljete meg!”. Hanem Feldmann doktor egészen tudatosan is feléjük dűnyögte.”

Gintli elveti a Cholnoky-szakirodalom ismert alakulástörténeti képletét, mely az író prózájának modernség felé mutató jellegzetességeit az anekdotizmustól történő fokozatos eltávolodásként írja le, mivel ennek ellentmond, hogy az anekdotikus beszédmód viszonylag kevés művére jellemző, ugyanakkor legsikerültebb alkotásai éppen ebbe a körbe tartoznak, s

életének az utolsó évtizedében születtek. A Cholnoky-fejezet középpontjában a *Trivulzio kalandjai* című ciklus megszerkesztettségének bizonyítása áll, ezt szolgálja az anekdotikus beszédmód szerepének vizsgálata, ami jelen esetben az „elbeszélőkedvet határozottan érvényre juttató narratív technikák” és a hangsúlyozott fiktivitás jelenlétének nyomon követését jelenti a szöveg együttesben. Az értekező megközelítése szerint, amikor az *elbeszélő* hívja fel közvetlenül az olvasó figyelmét a történet kitalált voltára vagy a szöveg megalkotottságára, a közbeszólástól – legyen bár elsődleges, vagy másodlagos a narrátor szerepköre – a mű öntükrözővé válik. (161)

A disszertáció legterjedelmesebb fejezete az *Esti Kornél*ról szól. Gintli megközelítése kétségtelenül újító jellegű, hiszen a modern magyar próza egyik legjelentősebb alkotásának a szakirodalomban eddig elhanyagolt vagy leértékelt anekdotikus vonásait emeli ki a rangos szórakoztató irodalom jellegzetességeinek tekintve őket. Az *Esti Kornél* címszereplője író, aki narrátori szerepkörben – a szöveg önértelmezésének tekinthető bevezető fejezet sugalmazása szerint – leggyakrabban élőszóban adja elő megírásra szánt történeteit szerzőtársa illetve alkalmi közönsége előtt, így ebben az esetben az elbeszélés színre viszi szöveg és olvasó külső, eleven párbeszédét. Gintli Tibor szerint ez a beszédhelyzet az élőszó anekdotikus imitálásaként értelmezhető. Érvelésében az *Esti Kornél* darabjai mellett nagy teret kapnak Kosztolányi egyéb műfajú, de humorról szóló, vagy komikus hangvétellű publicisztikai, tárcái, jegyzetei, amelyek kárhóztatják az unalmas, komolykodó irodalmat, s nagyra értékelik az igényes szórakoztatást. A dolgozat számos újszerű meglátással gazdagítja az eddigi szakirodalmat az anekdotikusság és a tárcairodalom poétikai eljárásainak összevetésével, melynek során Gintli Tibor olyan hasonlóságokat emel ki, mint a szórakoztató jelleg, a szóbeli előadás imitálása vagy az olvasó megszólítása, melyek jelenléte Kosztolányi prózájában e két beszédmód kölcsönhatását tanúsítja.

A *Boldogult úrfikoromban* értelmezésének újszerűsége olyan, a szakirodalomban eddig kevésbé hangsúlyozott anekdotikus vonások kiemelésében jelölhető meg, mint „a regényben megjelenített világ családias, patriarchális jellege, illetve a narrátornak a szereplőkhöz fűződő familiáris viszonya, valamint az elbeszélő olvasót megszólító, közvetlen modora.”(111) A teátrális múltidézés nyelvi fordulatának nosztalgikus ismételtetése a vendéglői asztaltársaságban, a képtelen feltevésekkel való játék, a kisszerű történetek, az érdektelen kérdések komolykodó megvitatása iróniával hatja át a szereplők szólamait, így a különbség, mely a beszélőt tárgyától elválasztja, beépül anekdotikus történetmondásukba, mondhatni reflektálttá teszi a közvetlenséget. A közlésmód iróniája nem hagyja érintetlenül a kimondott jelentését, a szereplők közötti patriarchális viszonyokat, így a családiasság, az otthonosság és az ismerősség érzületét sem.

Az anekdotikus narráció szellemi, mentális tartalmak hordozója, amelyek között a familiaritás a legfontosabb a disszertációban. Elsősorban e sajátosság alapján mutatkozik anekdotikusnak Nápoly bemutatása az *Idegenek* című regényben, jóllehet a regény már a címevel is a meghitt, családias világ ellentétét sugallja: „Nápolyban szinte mindenki ismeri egymást, nincs éles határ társas és magánélet, közügy és intimitás között.” ... „A regény utóbb készült első felére hárult az a feladat, hogy bemutassa ezt a még emberszabásúnak maradt világot és a benne élő személyiségeket.” (239) A kifejezésmód, az alakítástechnika, a narráció tényleges poétikai jellegzetességeit az *Idegenek* esetében felülírja a *familiaritás* anekdotához társított mentális tartalma. Gintli megközelítése szerint az otthonosság érzése, az ember bizalmas viszonya a

természettel és a természetfölöttivel anekdotikussá formálja az elbeszélismódot. A *Féltékenyek* elbeszélője iróniával viszonyul a polgári értékrendhez és a különös művészi érzékenységhez egyaránt, nem vállal közösséget egyetlen szereplői hanggal és nézőponttal sem, ugyanakkor, ahogy erre Gintli Tibor helyesen rámutat, a „család metafora az elbeszélői és a szereplői szövegek közös elemének mutatkozik.” (222). Való igaz, Márai regényének familiaritásából hiányzik az a közvetlenség és bensőségesség, ami a 19. századi anekdotikus hagyományra jellemző volt. Talán ennek oka lehet az is, hogy a történet városi közegben játszódik, amelynek polgári kultúrájában a kívülállás és az odatartozás, a befelé fordulás és a közösségi kapcsolattartás egyénenként változó egyensúlya számít természetesnek, ezért megengedően viszonyul az anekdotikus különcök életformájához is.

A dolgozatban tárgyalt művek kétségtelenül a hazai modernség jelentős teljesítményei közé sorolhatók, ám túlzás volna azt feltételezni, hogy kanonikus rangjukat a bennük érvényre jutó anekdotikus szemléletnek és narratív poétikának köszönhetik. Ezt Gintli Tibor sem állítja, mindössze azt bizonyítja, hogy az anekdotikus elbeszélismód a narráció egyik fontos alkotórészeként a 20. század első felének magyar prózairodalmában képes volt a megújulásra.

Ahogy én látom, az anekdotikus szóbeliségnek a dolgozatban tárgyalt újraértelmezései között az irodalmi norma megkérdőjelezése bizonyos művek esetében biztosít közös nevezőt. Az irodalmiság mibenléte kétségtelenül foglalkoztatja Esti Kornélt, aki különböző írásmódokkal, hangnemekkel, stílusokkal kísérletezik készülő regényében, s gyakran beszél hozzáértők körében születőben lévő írásműveiről. A szóbeli előadásnak ez a válfaja a művészi hatás tanulmányozására hivatott, ezért nem mutat közelebbi hasonlóságot, sem Trivulzió különleges kalandjainak reflektált elmesélésével, sem pedig Tersánszky csavargóinak irodalom alatti, szabadon csapongó élőbeszédével, s a két utóbbi hangfekvés között sem töretlen az átmenet.

Összegzés

Gintli Tibor az anekdota leértékelését helyesbítő kezdeményezésekhez kapcsolódik, s a 19. századi elbeszélői hagyományhoz kötődő műforma megújulási képességére helyezi a hangsúlyt a 20. század első felének magyar irodalmában. Az értekezés egyik erőssége, hogy mértéktartóan értékeli az anekdotikus hagyomány és a modernség kapcsolatát. Elkerüli a túlzó általánosítást, a régi, elmarasztaló ítélet nevezőjének egyszerű megfordítását, mi szerint az anekdotizmus nem tehertétele, de egyenesen előmozdítója a modern próza kibontakozásának. Kérdéseim, észrevételeim olyan értekezőhöz szóltak, aki jelentős mértékben gazdagította az anekdotikus elbeszélismód eddigi szakirodalmát. Gintli Tibor dolgozata több szakterület kutatója számára kínál használható eredményeket: poétikai következtetéseit és szövegelemzéseit egyaránt hasznosíthatja a hazai modern irodalom kutatása, s a műfaj történet. A benyújtott munka magas színvonalon tesz eleget az akadémiai doktori értekezésekkel szemben támasztott követelményeknek, ezért egyértelműen javaslom Gintli Tibor részére az akadémiai doktori cím odaítélését.